

Ievads — Tautas attīstība un sociālā vienotība

Kopš 1995. gada, kad gadskārtējais izdevums **Latvija. Pārskats par tautas attīstību** nāca klajā pirmo reizi, tas ir izmantots, lai analizētu pāreja norisi Latvijā, stimulētu diskusiju par Latvijas tautas attīstības prioritātēm un aizstāvētu uz cilvēku interesēm virzītu attīstību. Tāpat kā iepriekšējos gados, arī šogad **Pārskata** tapšanā atbalstu sniedz ANO Attīstības programma (UNDP), kas tādējādi īsteno savu uzdevumu itin visur pasaulē veicināt **ilgtspējīgu tautas attīstību**.

Kas ir tautas attīstība?

Tautas attīstību definē kā cilvēku izvēles iespēju paplašināšanos. Gan ekonomiskajā un politiskajā sfērā, gan sociālajā un kultūras dzīvē cilvēki diendienā kaut ko izvēlas — izvēlas tajās robežās, kādas nosaka apstākļi. Dažu izvēles iespēju pieejamība ir cilvēka dzīvē vitāli svarīga un neaizstājama. Tāda, piemēram, ir iespēja izvēlēties ilgu un veselīgu mūžu, labu izglītību un pieklājīgu dzīves līmeni. Tas nebūt nenozīmē, ka pārējās iespējas būtu mazāk svarīgas. Ļoti svarīgas ir izvēles iespējas, kas skar līdzdalību politiskajā dzīvē, kultūras daudzveidību, cilvēktiesības un pamatbrīvības. Taču izšķirīgās ir šīs pamatiespējas, jo tikai tad, kad tās ir pieejamas, kļūst izmantojamas arī visas pārējās.

Tautas attīstības koncepcija, kas sākotnēji izklāstīta pirmajā UNDP **Pasaules pārskatā par tautas attīstību** (1990), apstrīd līdz 80. gadu beigām plaši izplatīto viedokli, ka par cilvēces labklājības un “procesa” mērauklu var izmantot ekonomikas attīstības līmeni. Lai gan ekonomiskā augsme ir nepieciešama, ar to vien nepietiek. Tautas attīstības koncepcija uzsver to, ka ir svarīgi, lai ekonomikas attīstības radītās bagātības uzlabotu cilvēku dzīvi. Attiecīgi arī ienākumu pietiekamība, lai cik tā būtu svarīga, ir tikai viens no daudzajiem labas dzīves priekšnosacījumiem. Tādējādi, raksturojot attīstību, tā jāaplūko **ne tikai kā ienākumu un bagātības augsme**. Attīstības degpunktā jābūt **cilvēkiem**.

Viens no aspektiem, kādos tautas attīstība aplūkojama vispirmām kārtām, ir ilgtspēja. Būtībā visa tautas attīstības koncepcija ir tautas ilgtspējīgas

attīstības koncepcija. Atzīdama, ka ekonomiskajiem faktoriem ir liela nozīme sociālajā progresā, tā par nozīmīgiem uzskata arī demogrāfiskos, ekoloģiskos, kultūras, sociālos un politiskos cilvēku labklājības faktoros; attīstības uzdevumu centrā tā liek cilvēku dzīves kvalitāti — gan tagad, gan arī nākotnē. Ilgtspējīga ir tāda pašreizējās paaudzes izvēles iespēju un izdevību paplašināšanās, kas nesamazina nākamo paaudžu iespējas un izdevības un tādējādi nodrošina paaudžu attiecību taisnīgumu.

Līdz šim par ilgtspēju visbiežāk runāts tādos aspektos kā ekonomiskās attīstības ietekme uz dabu, bioloģiskās daudzveidības respektēšana un uzturēšana, pārorientēšanās uz atjaunojamu enerģijas avotu izmantošanu. Tomēr ilgtspēja neapšaubāmi attiecas arī uz sabiedrības institucionālo, kultūras, sociālo un politisko dzīvi. Pārāk bieži attīstības traucējumu cēlonis ir institūciju sabrukums, kultūrkonflikts, sociālā spriedze vai politiskā sašķeltība.

No ilgtspējas viedokļa raugoties, tautas attīstības koncepcija īpaši nozīmīga ir tāpēc, ka tā uzsver līdzsvarotības nozīmi. Tā prasa, lai starp pasākumiem, kas vērsti uz ekonomiskiem, sociāliem, politiskiem, ekoloģiskiem un kultūras mērķiem, būtu **līdzsvars**. Tā arī prasa, lai **spēju** izaugsme būtu dinamiski **līdzsvarota** ar **izvēles iespēju** palielināšanos.

Cilvēku spēju izaugsme vispirms ir atkarīga no tā, cik lielā mērā ir nodrošināts, lai visiem sabiedrības locekļiem būtu pieejams pats pamats — vispārīgā un profesionālā izglītība, veselības aprūpe, dzīvoklis un uzturs. Arī labāk apmierinot šos minimālos cilvēkresursu attīstības nosacījumus, cilvēku spējas pieaug, taču, ja attiecīgi nepieaugs izvēles iespējas, tautas attīstība ātri vien nonāks strupceļā. Jēdziens **tautas attīstība** ir daudz plašāks nekā jēdzieni **cilvēkresursu attīstība**, **pamatvajadzības** vai **cilvēku labklājība**.

Cilvēkresursu attīstības jēdzienā cilvēki ir traktēti tikai kā ražošanas procesa faktori. Tautas attīstības jēdzienā uzsverta ne tikai cilvēkkapitāla izaugsme, bet arī tas, ka cilvēki ir attīstības procesa dalībnieki un šā procesa augļu guvēji. Pamatvajadzību jēdzienā un uz to balstītajā pieejā galvenais uzsvars likts uz cilvēka fizisko un garīgo

0.1. informācija

Tautas attīstības rādītāji

Tautas attīstības jēdziens vienmēr būs plašāks nekā tās rādītāji. Lai arī tas bija jāatzīst, pirmais **Pasaules pārskats par tautas attīstību** iedibināja *Tautas attīstības indeksu (TAI)* — skaitlisku attiecīgās valsts tautas attīstības raksturotāju, kas rēķināms pēc atsevišķiem izraudzītiem mainīgajiem lielumiem. TAI pārstāv trīs tautas attīstības pamatdimensijas — *mūža ilgumu un veselīgumu, zināšanas un dzīves līmeņa atbilstību cilvēka cieņai*. Pirmajai dimensijai izraudzīts visai adekvāts mainīgais — vidējais paredzamais jaundzimušo mūža ilgums. Otro dimensiju pārstāv izglītības līmeņa rādītājs, kas sarēķināts no diviem izsvartotiem mainīgajiem — 1) pieaugušo lasītprasmes, kurai dotais svars ir divas trešdaļas, un 2) kopā savilkta pamatskolēnu, vidusskolēnu un studentu īpatsvara attiecīgajās vecumgrupās, kuram dotais svars ir viena trešdaļa. Dzīves līmeņa atbilstība cilvēka cieņai pārstāvēta ar reālo iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju (PPP\$); tātad šim mainīgajam “jābalso” par visām tām tautas attīstības dimensijām, ko pirmā un otrā lielā dimensija — veselība un izglītība — sevi neietver.

Tomēr no TAI nevajag gaidīt neiespējamo. Tas nav ne cilvēku laimes, ne cilvēku labklājības rādītājs. Otrkārt, tas ne par vienu valsti nedod visaptverošu tautas attīstības stāvokļa ainu. Lai iegūtu plašāku jebkuras sabiedrības tautas attīstības ainu, TAI jāpapildina ar dažādiem citiem svarīgiem tautas attīstības rādītājiem.

Pedējā laikā ar TAI rēķināšanas pamatshēmu ir veikti vairāki novatoriski eksperimenti. 1995. gada **Pasaules pārskats par tautas attīstību** iedibināja divus jaunus indeksus, kas tautas attīstību raksturo dzimumu vienlīdzības aspektā. Viens no tiem ir *dzimumiskais attīstības indekss (DzAI)*, otrs — *dzimumu iespēju rādītājs (DzIR)*. DzAI faktiski ir tas pats TAI, tikai koriģēts attiecībā uz dzimumu nevienlīdzību. Mainīgie lielumi, pēc kuriem rēķina DzAI, ir tie paši, pēc kuriem rēķina TAI, taču šai gadījumā katrā no tiem ievērtēts sieviešu un vīriešu

nevienlīdzīgums. Savukārt ar DzIR domāts kaut daļēji raksturot sieviešu stāvokli ekonomisko un politisko iespēju telpā. DzIR rēķināms pēc četriem mainīgajiem, proti, pēc sieviešu procentuālā īpatsvara 1) nopelnīto ienākumu kopsummā, 2) brīvo profesiju darbinieku un tehnisko speciālistu vidū, 3) pārvaldnieku un vadītāju vidū un 4) parlamentā.

TAI un dažādie tā papildvarianti raksturo *vidējos sasniegumus*, kas gūti tautas attīstībā. To, kas *tautai ir liegts*, šis rādītājs neraksturo. Lai šo robu aizpildītu, 1997. gada **Pasaules pārskats par tautas attīstību** iedibināja jaunu rādītāju — tautas nabadzības indeksu (TNI). Ar TNI mēģināts daudzās dimensijās raksturot to, kas tautai ir liegts. TNI un TAI pamatkomponenti ir vienādi, tikai TAI rēķināms pēc vidējiem sasniegumiem attiecīgajās dimensijās, turpretī TNI — pēc tā, cik daudz šajās dimensijās liegts (nav sasniegts, nav pieejams utt.). Proti, mainīgie, pēc kuriem rēķināms TNI, ir šādi: 1) to cilvēku procentuālais īpatsvars, kuru gaidāmais mūža ilgums nesasniedz 40 gadus (pārstāv to, kas liegts attiecībā uz mūža ilgumu un veselīgumu), 2) pieaugušo analfabētisma līmenis (pārstāv to, kas liegts attiecībā uz zināšanām) un 3) kopējs mainīgais, kas rēķināts pēc veselības aprūpes pakalpojumu un droša dzeramā ūdens pieejamības, kā arī pēc to par pieciem gadiem jaunāko bērnu procentuālā īpatsvara, kuri nesaņem pietiekamu uzturu (pārstāv to, kas liegts attiecībā uz vispārējo ekonomisko nodrošinājumu).

Viens no jaunumiem, kas skar visus šos rādītājus, ir atsevišķa to rēķināšana pa rajoniem, pavalstīm vai provincēm, pa laukiem un pilsētām, kā arī pa etniskajām grupām. Vairākās valstīs jau ir mēģināts TAI, DzAI un TNI rēķināt šādos griezumos, un rezultāti atklāj daudz ko jaunu. Tie rāda, ka sabiedrībās ir milzīga iekšēja nevienlīdzība un nelīdztiesība, un izraisa nopietnu politisku dialogu starp dažādām šo valstu iedzīvotāju aprindām. Politikas izstrādātājiem šie atsevišķos griezumos rēķinātie TAI, DzAI un TNI rādītāji snieguši patiesu viņu sabiedrību ainu.

prasību minimuma apmierināšanu, nevis uz izvēles iespēju paplašināšanu. Ar cilvēku labklājības jēdzienu saistītajās pieejās uz cilvēkiem attīstības procesā raugās tikai kā uz saņēmējiem, nevis aktīviem dalībniekiem. Tautas attīstības jēdziens ir *holistisks*: tas vienā kopumā aptver cilvēkresursu attīstību, pamatvajadzību apmierināšanu un cilvēku labklājības celšanu.

Latvijā, tāpat kā citās pārejas valstīs, komunistiskā režīma sabrukums, demokrātijas un tirgus ekonomikas atdzimšana radikāli paplašinājuši cilvēku sociālās, ekonomiskās, politiskās un kultūras izvēles iespējas. Taču šim izvēles iespēju pieaugumam līdzī nākušas jaunas netaisnības, plašu aprindu sociālā atstumtība un cilvēku neaizsargātība. Lai attīstība dotu labumu visiem sabiedrības

locekļiem, nepieciešama piemērota valdības politika un aktīva sabiedrības līdzdalība. **Lai panāktu ilgtspējīgu tautas attīstības kāpumu, izvēles iespēju paplašināšanai jāiet roku rokā ar visu sabiedrības locekļu spēju palielināšanu un sociālās vienotības veicināšanu.**

Veicināt sociālo vienotību — tas nozīmē pastāvīgi uzmanības lokā turēt gan cēloņus, kas rada minēto sociālo atstumtību, gan arī sekas, ko tā izraisa. Gādāt, lai būtu apmierinātas maznodrošināto pamatvajadzības, — tas valdībām un sabiedrībām ir ne tikai morālisks pienākums, bet arī saprātīga politika. Tādi nelīdzsvarotības ekscesi kā brēcoša nevienlīdzība un nabadzība noved pie saspīlējumiem, atsvešinātības un sociālas sašķeltības, kas ar laiku sagrauj veiksmīgas attīstības izredzes.

Tādējādi sociālās vienotības radīšana un uzturēšana ir visnotaļ izšķirīgs priekšnosacījums ilgtspējīgai tautas attīstībai.

Tautas attīstība, ekonomiskā augšme un pārejas norise

Kā jau minēts, ekonomiskā augšme ir gan nepieciešams, taču ne pietiekams nosacījums veiksmīgai tautas attīstībai. Ekonomiskās augšmes un tautas attīstības savstarpējais atkarīgums īpaši labi saskatāms pārejas sākumstadijās, kādas Latvija pieredzējusi laikā kopš 1991. gada, kad tā atguva neatkarību. Visu šo laiku Latvijas sabiedrības rūpju degpunktā bijusi ekonomikas lejupslīdes apturēšana, ekonomiskās augšmes atjaunošana un stingra tautas attīstības pamata radīšana (sk. 0.1. attēlu).

1996. gadā šie visaptverošie ekonomisko reformu centieni sāka nest augļus, un ir gaidāms, ka nākamajos gados ekonomiskās augšmes tempi ne tikai saglabāsies pašreizējā līmenī, bet vēl paaugstināsies. Tomēr nekāda automātiska saikne starp ekonomisko augšmi un tautas attīstību nepastāv. Tas, kādā mērā ekonomiskās attīstības augļi uzlabos dzīvi, izšķirīgi atkarīgs no valdības politikas. Tādējādi tautas attīstības paradigma izvirza šādus jautājumus: *kam jāaug? kā labā jāaug?* un *kam šī augšme jānodrošina?* Augšmes *kvalitāte* ir vienlīdz svarīga kā tās *kvantitāte*.

Ar veiksmīgu Latvijas makroekonomikas stabilizēšanu un ekonomiskās augšmes atjaunošanu vien vēl nepietiek, lai par veiksmīgu varētu uzskatīt pašu pāreju. Zemā inflācija un saprātīgā fiskālā politika — mērķi, ko Latvija tagad sekmīgi un ilgtspējīgi sasniegusi, — nav pašmērķi. Pirmām kārtām tie ir līdzekļi, kas dod iespēju, uzlabojot Latvijas ekonomisko darbību, celt tās iedzīvotāju labklājību.

Sākusi nobriest arī atskārsmē, ka, lai ekonomiskā augšme būtu ilgstoša un noturīga, ir vajadzīga gan dziļāka izpratne par to, kas ir un kas nav

likumīgi, gan prasmīgāka valdība, gan arī lielākas uzmanības veltīšana taisnīguma jautājumiem. Pašreizējā Latvijā skaidri redzama nepieciešamība ne tikai nostiprināt jau sasniegto ekonomiskās augšmes līmeni, bet arī spert soļus, kuri nodrošinātu, ka ekonomiskās augšmes augļus var baudīt visi, un tādējādi novērst radušos nevienlīdzību.

Vispārīgi runājot, ikvienā pārejas valstī — citur vieglākā, citur smagākā formā — sastopama sešu veidu nevienlīdzība: nevienlīdzība ienākumu sadalē un ienākumu līmenī, dzimumu nevienlīdzība, etniskā un sociālā nelīdztiesība, paaudžu iespēju nevienādība un reģionālās atšķirības. Gluži tāpat kā visās citās valstīs, kur notiek fundamentāla pāreja, visi šie nevienlīdzības paveidi lielākā vai mazākā mērā ir novērojami arī Latvijā.

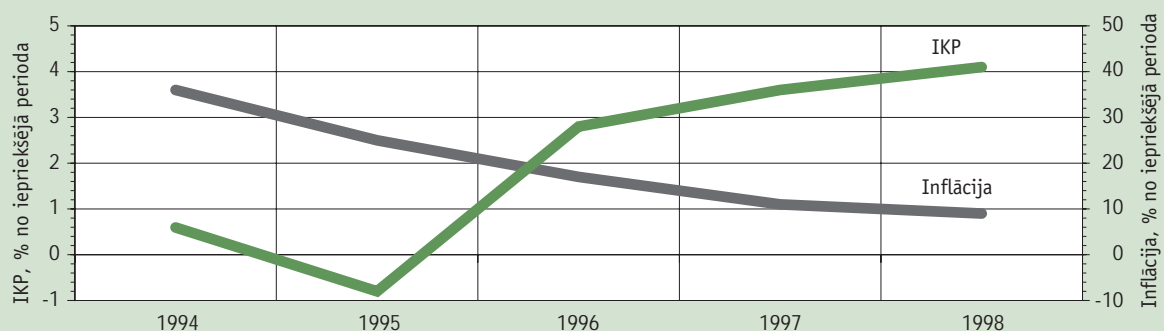
Neraugoties uz pārejas pirmajās fāzēs sasniegto, Latvijai nepieciešams kritiski izvērtēt, kur tai ir stiprās un vājās vietas un kam būtu jāpiešķir prioritāte, lai šo nevienlīdzību novērstu un **atjaunotu līdzsvaru** starp spējām un izvēles iespējām. Nekad un nekur par daudz nebūs uzsvērt, ka taisnīgums (jeb sociālā vienotība) un ekonomiskā augšme **nav** tādi mērķi, kas būtu īstenojami viens uz otra rēķina. Lai ekonomiskā augšme būtu ilgtspējīga, vispirms jānosargā sociālā nesašķeltība, un tādējādi politika, kas pievēršas šīm problēmām, netieši palielina arī izredzes uz augstiem ekonomiskās augšmes tempiem.

Tautas attīstības rādītāji

1990. gadā izstrādāts tautas attīstības indekss (TAI) — skaitlisks dzīves kvalitātes raksturotājs. TAI rēķināms pēc trim mainīgiem lielumiem — pēc ekonomiskās bagātības uz vienu iedzīvotāju, izglītības līmeņa un vidējā mūža ilguma. Kopš 1990. gada, kad TAI sāks izmantot, šā rādītāja rēķināšanas metodika nepārtraukti koriģēta, lai būtu iespējams arvien precīzāk atspoguļot katrā lielumā

0.1. attēls

Ekonomiskā augšme un inflācija Latvijā 1994.-1997. gadā



ietverto vērtību. Tā kā TAI vēl arvien ir nepilnīgs dzīves kvalitātes raksturotājs, ir izstrādāti papildu indeksi — nabadzības un dzimumu nevienlīdzības skaitliskie raksturotāji (sk. 0.1. informāciju).

Tautas attīstības skaitliskā raksturošana devusi iespēju detalizēti analizēt sieviešu lomas maiņanos un citas globālas tendences, brīvības un drošības būtību, ienākumu sadalījuma taisnīgumu un ekonomisko augsmi (sk. 0.2. informāciju). Taču ne mazāk svarīgi šādos pašos aspektos veikt nacionālās, valstu iekšējās analīzes, kas precīzāk atspoguļotu vietējās prioritātes un problēmas, kā arī aptvertu vairāk jautājumu, nekā tas iespējams pasaules pārskatā. Šādu ierosmi — veidot atsevišķu valstu tautas attīstības pārskatus — pirmais 1995. gadā sāka īstenot UNDP Eiropas un NVS valstu reģionālais birojs, un līdz šim paveiktais jau dod iespēju uz konkrētāka pamata apspriest pārejas problēmas un izstrādāt politiku tajās sfērās, kur visvairāk izšķiras, kā un kad šā reģiona valstis sasniegs uzplaukumu un stabilitāti.

Kā redzams 0.1. tabulā, kopš neatkarības atjaunošanas Latvijas TAI un Latvijas vieta starp citām valstīm pēc tautas attīstības rādītājiem ir pastāvīgi kritusies. Šis indeksa vērtības kritums un attiecīgā Latvijas vietas pazemināšanās sevišķi liela ir 1997. gada pasaules **Pārskatā**; to var izskaidrot ar pārmaiņām iekšzemes kopprodukta (pirktspējas paritātes dolāros) izvērtēšanas metodikā, kā arī ar to, ka dati ir no 1994. gada, kad Latvijas ekonomiskā krīze bija sasniegusi viszemāko punktu (sk. 0.1. attēlu un 0.3. informāciju).

Uz iepriekšējiem Latvijas tautas attīstības pārskatiem balstoties

Tā kā šis jau ir trešais **Pārskats par tautas attīstību Latvijā**, ir uzkrājusies diezgan plaša datu un analīžu bāze, uz ko turpmāk balstīties. Izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1995** pieteikts un analizēts plašs jautājumu loks, par virstēmām izvirzot divus aspektus — sociālo integrāciju un sociālās spriedzes pieaugumu. Šajā pārskatā pētīta Latvijas daudz nacionālās sabiedrības at-

tīstība, mazaizsargāto iedzīvotāju grupu integrācija, sieviešu loma un pilsoniskās sabiedrības atjaunošanās. Aplūkots arī nabadzības un bezdarba pieaugums, veselības stāvokļa pasliktināšanās un noziedzības līmeņa paaugstināšanās. Izvirzīti vairāki ieteikumi, it īpaši nabadzības samazināšanas jomā.

Izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996** pamatīgāk aplūkots tautas attīstības jēdziens un tā attiecināmība uz pārejas norisi Latvijā. Analizēta ekonomiskā politika un dzīves līmeņa pārmaiņas, aplūkota izglītības reformu gaita un kritiski izvērtēts, kā Latvijā mainījusies tautas līdzdalība un kā attīstās pilsoniskā sabiedrība. Dažādos griezumos atkārtojas četras tēmas: 1) sekas, ko rada valsts atkāpšanās no daudzām pozīcijām un to pāriešana pilsoniskās sabiedrības pārzīnā; 2) neuzticēšanās publiskajai sfērai kā tautas attīstības kavēklis; 3) saikne starp brīvību, atbildību un iespējām; 4) ar valdības izdevumiem nesaistīti tautas attīstības veicināšanas pasākumi. Šī integrētā pieeja deva iespēju 1996. gada pārskatā piedāvāt ne vien analīzi, bet arī ne mazumu konkrētu ieteikumu, kas savukārt stimulējuši plašāku interesi par pārskatu kā diskusiju forumu.

1997. gada **Pasaules pārskatā par tautas attīstību** Latvija ierindota 92. vietā pasaulē. No vienas puses, šis novērtējums norāda uz vairākām satraucošām pēdējo gadu tendencēm: vidējie ienākumi uz vienu iedzīvotāju ir zemi, veselības stāvoklis pasliktinās, kopējais izglītības līmenis kritas. No otras puses, gan 1995., gan 1996. gada pārskatā atspoguļotie fakti liecina, ka Latvija kopš neatkarības atgūšanas 1991. gadā daudz ko sasniegusi.

Pierādījies, ka līdzšinējā politiskā sistēma spēj samērā sekmīgi nodrošināt valdības stabilitāti, un ir sākuši izpausties augļi, ko nes demokratizācijas process un virzība uz tiesisku valsti. Ar stingru fiskālo un monetāro politiku izdevies sasniegt makroekonomisku stabilitāti un radīt ekonomiskās augsmes pamatus. Latvijai kļūstot par Eiropas Padomes dalībvalsti un noslēdzot asociācijas līgumu ar Eiropas Savienību, tuvāki kļuvuši Latvijas ārpolitikas ilgtermiņa mērķi — integrācija Eiropā un iestāšanās NATO; tiesa gan, šajā jomā vēl daudz kas darāms.

0.1. tabula

Latvijas vieta pasaulē pēc TAI un Latvijas TAI vērtība 1993.–1997. gadā

	1993		1994		1995		1996		1997	
Igaunija	34	0,872	29	0,867	43	0,862	68	0,749	71	0,776
Latvija	35	0,868	30	0,865	48	0,857	55	0,820	92	0,711
Lietuva	29	0,881	28	0,868	71	0,769	81	0,719	76	0,762

0.2. informācija

Pasaules pārskati par tautas attīstību: dažādas tēmas

Kopš 1990. gada katram no UNDP globālajiem (pasaules) pārskatiem par tautas attīstību bijusi cita virstēma, uz ko koncentrēta galvenā uzmanība. Taču visiem pārskatiem kopīgs bijis tas, ka tie izvirzījuši konkrētus stratēģiskus ieteikumus, kā veicināt ilgtspējīgu tautas attīstību.

1990. gada Pasaules pārskata par tautas attīstību virstēma ir *tautas attīstības jēdziens un rādītāji*. Tajā definēts tautas attīstības jēdziens, iedibināts tautas attīstības indekss — dzīvībai tīras skaitliskās raksturošanas un salīdzināšanas mērs — un vairākas tautas attīstības mērvienības.

1991. gada Pasaules pārskata par tautas attīstību degpunktā ir *tautas attīstības finansēšana*. Šā pārskata pamatideja ir atziņa, ka tautas attīstību visvairāk kavē ne jau resursu nepietiekamība, bet gan politiskās gribas trūkums. Pārskatā ieteikts, kā pārkārtot valstu budžetus un finansiālās palīdzības sadali, lai resursu atdeve tautas attīstībā palielinātos.

1992. gada Pasaules pārskats par tautas attīstību pievēršas *tautas attīstības starptautiskajai dimensijai*. Tajā secināts: ja industrializētā pasaule savas durvis — attiecībā uz tirdniecību, kapitālu plūsmu un migrāciju — neatvērs jaunattīstības valstīm, starptautiskā nevienlīdzība pieaugs un tautas attīstību neizdosies panākt.

1993. gada Pasaules pārskata par tautas attīstību virstēma ir *tautas līdzdalība*. Tajā parādīts, kā tautas līdzdalību tirgos kavē apstākļi, ka ekonomiskā augšme noris bez jaunu darba vietu rašanās. Šajā pārskatā arī aplūkots, kā tautas līdzdalību vairo tautai draudzīgi tirgi, decentralizēta pārvaldība un pilsoniskās sabiedrības organizācijas, it īpaši nevalstiskās.

Cilvēku aizsargātība tautas attīstībai ir nozīmīgāka par teritoriālo drošību. Šī atziņa ir pamatā **1994. gada Pasaules pār-**

skatam par tautas attīstību, kura virstēma ir *cilvēku aizsargātība*. Tajā mēģināts noteikt, kādas “miera dividendes” dod militāro izdevumu samazināšana, un vērtēts, kā tās varētu izmantot tautas attīstības veicināšanā.

1995. gada Pasaules pārskata par tautas attīstību virstēma ir *dzimumi un tautas attīstība*, bet pamatideja — “Ja attīstība nav abiem dzimumiem vienlīdzīga, tā ir apdraudēta”. Tajā secināts, ka sieviešu spēju pieaugums ir panākts, bet sieviešu iespēju pieaugums — nav. Šajā pārskatā, starp citu, aizrādīts uz to, ka no 23 triljoniem dolāru visā pasaulē jaunradītās vērtības apmēram 11 triljonus dolāru veido nesamaksāts sieviešu darbs.

1996. gada Pasaules pārskata par tautas attīstību virstēma ir *ekonomiskā augšme tautas attīstības labā*. Tajā pausta šāda atziņa: ja ekonomisko augsmi pienācīgi neveda, tā var radīt bezdarbu, nevis jaunas darba vietas, būt nežēlīga pret nabadzīgajiem, nevis tos saudzēt, būt orientēta uz mēmu noskaatīšanos, nevis uz plašu līdzdalību, būt bez saknēm, nevis kultūrturīga, būt ilgtnespējīga, nevis ekoloģiski saprātīga. Pārskatā secināts, ka nekāda automātiska saikne starp ekonomikas augsmi un tautas attīstību nepastāv un ka šādu saikni var radīt vienīgi ar pārdomātu politiku.

1997. gada Pasaules pārskata par tautas attīstību virstēma ir *tautas nabadzība*. Tautas nabadzība tajā izgaismota daudzās dimensijās, pievēršoties ne tikai ienākumu nabadzībai, bet arī dažādajām sociālās atstumtības formām, tādām kā, piemēram, pamatizglītības, veselības aprūpes un līdzdalības iespēju nepieejamība. Pārskatā piedāvāta rīcības programma nabadzības izskaušanai XXI gadsimtā.

Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1997

Izdevumu **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1997** bijis iecerēts veidot tā, lai tas palīdzētu noteikt, kādas pašreizējā pārejas fāzē ir tautas attīstības prioritātes, un rosinātu uz diskusijām par to, ar kādu politiku un pasākumiem šos prioritāros uzdevumus būtu iespējams vislabāk īstenot. Gan atsauksmes par pagājušā gada **Pārskatu**, gan nesen publicētie dati, gan arī pašreizējās politiskās diskusijas norāda uz to, ka sociālās vienotības palielināšanos un tautas attīstības paātrināšanos visnopietnāk apdraud nevienlīdzība un atšķirības, kas pastāv trīs plašās jomās. Tās ir: 1) sociālekonomiskā nevienlīdzība un nabadzības pieaugums, 2) etniskās attiecības un nacionālā integrācija un 3) reģionālā attīstība.

Kā šajā **Pārskatā** redzams, nelīdzsvarotība minētajās jomās ļoti sakāpina sociālo spriedzi un, atstāta bez ievērības, var kavēt Latvijas attīstību

nākotnē. Līdzšinējo etnisko, valodisko un reģionālo dažādību pēdējos gados papildinājusi aizvien pieaugoša šķirtne starp bagātajiem un nabagajiem, pilsetniekiem un lauciniekiem, valsts institūcijām un sabiedrību. Lai pastiprinātos sociālā vienotība, Latvijai jāpanāk, ka mazinās iespēju sadalījuma netaisnīgums un gan nepilsoņu, gan pilsoņu vidū plaši izplatītā parestības sajūta.

Kaut kādā mērā šīs problēmas var izskaidrot ar pieņēmumu, ka tie ir īslaicīgi izkropļojumi, kurus rada pats pārejas process, jo tikpat kā tukšā vietā izveidot jaunu politisko un ekonomisko sistēmu ir grūti un sarežģīti. Tomēr būtiski svarīgi ir modināt sabiedrībā apziņu, ka šāda nevienlīdzība un sociāla atstumtība eksistē, rosināt diskusiju par šīm vainām un efektīvākajiem to novēršanas līdzekļiem un spert soļus, kuri veicinātu sociālu vienotību.

1. nodaļā aplūkotas pagājušā gada ekonomiskās tendences, ekonomisko augsmi analizējot ne

0.3. informācija

Latvijas tautas attīstības indekss

Izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996**, kur tautas attīstības jēdziens aplūkots Latvijas kontekstā, ir arī kritiski izvērtēti Latvijas tautas attīstības indeksa (TAI) aprēķini. Uz jaunākās statistikas pamata precizēti indeksa aprēķini izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996** (sk. 24. lpp.) liecināja, ka pasaules Pārskatos par tautas attīstību Latvijas TAI novērtēts par augstu un ka reālā Latvijas indeksa vērtība ir krietni zemāka. Izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996** Latvijas TAI 1994. gadā novērtēts kā 0,721.

1997. gada **Pasaules pārskatā par tautas attīstību**, kas nāca klajā 1997. gada jūnijā, Latvijas TAI novērtēts kā 0,711 (izmantojot 1994. gada datus) un Latvija 175 valstu vidū pēc tautas attīstības rādītājiem ierindota 92. vietā. TAI vērtības kritums salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu Latvijai bijis otrais lielākais pasaulē, bet kritums pēc vietas starp citām valstīm — pats lielākais (par 37 vietām). Latvijas kaimiņi Igaunija un Lietuva 1997. gada **Pasaules pārskatā par tautas attīstību** ierindoti attiecīgi 71. un 76. vietā.

Latvijas vieta starp citām valstīm kritusies visai dramatiski, taču, kā rādīts izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996**, dati, kuri izmantoti iepriekšējos pasaules Pārskatos, droši vien bijuši stipri pārspīlēti. Tomēr galvenais krituma cēlonis bijis saistīts ar dzīves līmeņa rādītāju — IKP uz vienu iedzīvotāju: tas periodā pirms 1994. gada — gada, kura dati izmantoti, — noteikti bija krities.

Bet, lai būtu kā būdams, ar TAI salīdzināšanu pa gadiem jāuzmanās un TAI vērtības mainīšanās jāinterpretē piesardzīgi, jo TAI vērtības pārmaiņas var atspoguļot nevis istu kritumu, bet gan statistikas precizēšanu vai aprēķināšanas metodes maiņu.

Rēķinot Latvijas TAI un it īpaši IKP uz vienu iedzīvotāju pirktspējas paritātes (PPP) dolāros, **Pasaules pārskatos par tautas attīstību** dažādos gados izmantotas dažādas metodes. No 1993. līdz 1996. gadam PPP dati rēķināti ar tā saukto Atlasa metodi, ko Pasaules Banka izmanto par pārvēršanas standartmetodi, lai novērstu cenu un valūtas kursu svārstību ietekmi.

Tas izdarāms, pārvēršot attiecīgā gada un iepriekšējo divu gadu maiņas kursu un inflācijas svārstības attiecīgajā valstī un G5 valstīs. Citas organizācijas, ieskaitot *OECD* un *EUROSTAT*, izmanto Eiropas salīdzināšanas programmu.

TAI vērtības aprēķinos, kas parādās izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību**, izmantoti Valsts statistikas komitejas dati. IKP uz vienu iedzīvotāju rēķināts pēc *OECD* datiem par PPP. Valsts statistikas komiteja savos izdevumos izmanto datus, kas rēķināti, lietojot šo metodi. *OECD* dalībvalstis un ES statistikas birojs PPP rēķina pastāvīgi. 1993. gadā arī Latviju aicināja piedalīties starptautiskās salīdzināšanas programmas īstenošanā. Dažādas valstis var salīdzināt, izmantojot detalizētus datus par IKP izlietojuma struktūru un preču un pakalpojumu standartgroza cenu līmeni. Salīdzināšana pēc pilnas programmas notiek ik pa trim līdz pieciem gadiem. Citos gados galvenos rādītājus ekstrapolē, izmantojot bāzesgada datus un datus par IKP un cenu pārmaiņām.

PPP parāda, cik katras valsts valūtā jāiztērē, lai nopirktu vienu un to pašu preču un pakalpojumu daudzumu. Salīdzinot 1993. gada IKP uz vienu iedzīvotāju pirktspējas paritātēs, var redzēt (sk. **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996**), ka Baltijas valstīm salīdzinājumā ar Austriju un citām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm tas ir zems. Turklāt Latvijai PPP ir viszemākais Baltijas valstīs. Daļēji to var izskaidrot ar apstākli, ka 1993. gads Latvijai bija īpaši smags, jo tieši tad sākās vairākas reformas, kuru rezultātus tikai tagad var sākt just.

Lai gan Latvijas TAI vērtības kritums lielā mērā izskaidrojams ar datu precizēšanu un ekonomiskās lejupslīdes turpināšanos 1994. gadā, tas saistīts arī ar pārējiem diviem rādītājiem: 1) paredzamais mūža ilgums no 69 gadiem 1993. gadā kritās līdz 67,9 gadiem 1994. gadā, un 2) kopējais skolu apmeklētāju īpatsvars kritās no 72 % līdz 67 % (*UNESCO* dati, kuru pamatā ir oficiālā statistika par skolu apmeklētājiem). Tā kā šie ir divi svarīgi momenti, kas ietekmē tautas attīstību Latvijā, tie sīkāk analizēti šā izdevuma 2. nodaļā.

tikai kvantitatīvajā, bet arī kvalitatīvajā aspektā. Šajā nodaļā sakopotie dati liecina, ka ekonomikā, iespējams, ir sasniegts zināms lūzuma punkts, taču iezīmējušās augsmes augļi vēl nav rezultatīvi novirzīti uz tautas attīstības prioritātēm.

2. nodaļā uzmanība koncentrēta uz nepieciešamību apkarot pieaugošo nabadzību, sociālekonomisko nevienlīdzību un sociālo atstumtību. Pētījumi par māsaimniecību budžetiem liecina, ka ienākumu nevienlīdzības pieauguma tendence ir apturēta, taču diezgan plašs Latvijas iedzīvotāju slānis dzīvo nabadzībā. Spēcīgāk sākusi izpausties veselības aprūpes pieejamības un izglītošanās iespēju nevienlīdzība, bet pēdējā laika tendences pilsoniskās sabied-

rības attīstībā liecina, ka joprojām plaši izplatīta ir atsvešinātība un neuzticēšanās publiskajai sfērai.

3. nodaļā skarts problēmu loks, kas jau kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas bijis politisko diskusiju centrā, — etniskās attiecības un nacionālās integrācijas jautājums. Prāva daļa no Latvijas iedzīvotājiem ir cittautieši, un daudzi no viņiem pašlaik nav Latvijas pilsoņi vai pat neprot latviešu valodu. Galveno uzmanību pievēršot pilsonības un valodas politikas jautājumiem, šajā nodaļā analizēti nacionālās integrācijas sasniegumi, problēmas un izredzes.

4. nodaļā analizēta reģionālā attīstība Latvijā un sniegti plaši sociālie un ekonomiskie dati, kuri liecina, ka arī šajā jomā valda nelīdzsvarotība. Lauki

saskaras ar ļoti nopietnām sociālajām un ekonomiskajām problēmām. Gandrīz puse Latvijas iedzīvotāju mīt Rīgā un tās apkaimē, un plaukstošā tranzītbiznesa augļus visa Latvija nebauda vienlīdz lielā mērā. Pašreizējās teritoriāli administratīvās reformas, kuru mērķis ir efektīvizēt pašvaldību sistēmu, domājams, palīdzēs atrisināt dažas no šīm problēmām, taču tik un tā steidzami ir nepieciešama efektīvāka reģionālās attīstības politika vispārniecālajā līmenī.

Daudzi pagājušā gada pārskatā ietvertu diskusiju dalībnieki par Latvijā sāpīgākajiem tautas attīstības jautājumiem atzinuši ekonomiskās attīstības kvalitāti un problēmas, ar kurām saistīta nabadzības un sociālekonomiskās nevienlīdzības novēršana, nacionālās integrācijas iedzīvināšana un Latvijas reģionu attīstīšana. Tas saskan ar vispārīgajiem vērtējumiem par reģionālajām tendencēm Centrāl- un Austrumeiropā, kuri norāda uz to, ka **sociālās vienotības** nosargāšana ir viena no tuvāko gadu galvenajām problēmām. Ja izdosies izstrādāt saskaņotu politiku, kas vērsīsies ne tikai pret sociālās

atstumtības simptomiem, bet arī pret tās dziļākajiem cēloņiem, un ja šo politiku īsteno ne tikai valdība, bet arī citi sabiedrībā funkcionējošie subjekti (piemēram, nevalstiskās organizācijas, uzņēmēji utt.), rezultāts būs augsti kvalitatīva, ilgtspējīga ekonomiskā augsme, kas dos labumu visiem un stimulēs arī citu tautas attīstības rādītāju uzlabošanu, palielinās sociālo un ekonomisko taisnīgumu, paaugstinās valdīšanas efektivitāti un leģitimitāti.

Tādējādi izdevums **Latvija. Pārskats par tautas attīstību** ir adresēts ne vien politikas izstrādātājiem un īstenotājiem, bet arī tās ietekmētājiem — sabiedriskās saziņas līdzekļiem, nevalstiskajām organizācijām, augstskolu mācībspēkiem un zinātniekiem, privātsektoram un Latvijas starptautiskajiem partneriem. Lai cik neaizstājama **Pārskata** atzinumu pamatošanā ir informācija un analīze, viens no svarīgākajiem tā mērķiem ir sniegt konkrētus ieteikumus, kuri rosinātu uz dialogu un tādu praktisko rīcību, kas Latvijai pavērtu iespēju ar labākiem līdzekļiem pilnīgi realizēt savu attīstības potenciālu.